

DEVELOPMENT
RESEARCH
TRAINING

MEDIA PLAN INSTITUT

71000 Sarajevo, BiH, Patriotske lige 30/III (Arhitektonski fakultet)
<http://www.mp-institut.com/>
safax-mp@bih.net.ba
tel/fax:++387 (0)71 206 542, 213 078

ANALIZA MEDIJSKE SITUACIJE U BOSNI I HERCEGOVINI TOKOM 1997. GODINE

Autor: Analitičko - istraživački tim Media plana

Glavni analitičar: Zoran Udovičić

Podloge: Dokumentacija Media plana

Datum izrade: decembar/januar 1997/ 1998

I. Opšti pogled na razvoj¹

Uslovi u kojima djeluju mediji u BiH su veoma dinamični. Zadnjih godina medijska situacija se radikalno mijenjala. Prvi zaokret je bio 1990. godine kada počinje raspad socijalističkog sistema. Pokreću se novi listovi kritičke riječi i izrasta generacija mladih, nekonformističkih novinara. Mnogi od njih i danas čine jezgro slobodnih i profesionalno uglednih listova. Započinje i vlasnička transformacija medija.

U jesen 1990. godine održani su prvi višestranački izbori. U to vrijeme u cijeloj Jugoslaviji uveliko je izvršena nacionalna homogenizacija. Započinje raspad Jugoslavije. Nacionalne stranke, pobjednice izbora u BiH, nastoje, svaka za sebe, da osvoje pozicije u medijima. Mnogi mediji mijenjanju svog patrona - iz ruku komunističkih vlasti prelaze u

¹ * Monitoring report I i II serija (juni 1996 - juni 1997); Electrions 96 - Media Monitoring Report, januar 1976, Izvještaj medijskoj situaciji u BiH , Media plan/Reporteri bez granica, Paris, januar 1997; Mjesečni medijski izvještaj Media plana, juli 1997

ruke vladajućih nacionalnih stranaka

Sredinom 1991 godine u BiH je registrovano 377 listova i drugih izdanja, 54 lokalne radio stanice, 4 TV stanice, jedna novinska agencija i mreža državne RTV sa tri programa. Novim zakonima o informisanju dopušteno je da i privatna lica osnivaju radio i tv stanice,. Uoči rata takvih je bilo 10 (6 radio i tri tv stanice).

Rat je zaustavio razvoj i gotovo uništio medijsku infrastrukturu. Većina listova i rtv stanica postali su propagandno sredstvo vlasti i drugih centara moći koji su se konstituisali na rasparčanoj Bosni. Radio i TV stanice iz Beograda i Zagreba natjecali su se u prostoru BiH za interese svojih država.

Mediji pod kontrolom vladajuće srpske stranke SDS postali su u ratu centri nacionalističke indoktrinacije i rasističkih pokliča. Tek potpisivanjem Dejtonskog sporazuma u sjevernim dijelovima današnje Republike Srpske (Banja Luka, Bijeljina, Doboj) pojavljuju se prvi alternativni mediji. Na području tzv. Herceg Bosne, teritoriji pod kontrolom HDZ u Federaciji BiH, i danas, kao i u ratu, postoje uglavnom mediji jedne političke opcije, one koju ima vladajuća stranka HDZ.

Na teritorijama pod kontrolom vlasti iz Sarajeva mediji su bili slobodniji. U velikim gradovima, u Sarajevu i Tuzli, manje u Zenici i Mostaru, razvijali su se mediji kritičke riječi i nezavisne orijentacije. Ali u lokalnim sredinama, gotovo bez izuzetka, mediji su bili dio propagandnog aparata lokalnih civilnih i vojnih vlasti. Takvu sudbinu dijelili su i privatne radio i tv stanice .Najuticajniji medij - državna RTV BiH bila je pod uticajem vlasti u Sarajevu i vladajuće bošnjačko - muslimanske stranke SDA.

Prestankom rata mediji, koji su do tada zakonomjerno morali biti više ili manje u propagandnoj funkciji, postaju jedan od najznačajnijih faktora vraćanja mira i povjerenja ili suprotno - opstrukcija tom cilju.

II. Medijska slika BiH

Prema prvom istraživanju Media plana, tokom 1994/95 godine, na teritoriji koju je kontrolisala Armija BH (do podataka u drugim krajevima BiH se nije moglo doći) bilo je 105 novina i drugih izdanja (dva dnevna lista), 43 radio stanice, 16 lokalnih tv stanica i državna RTV BiH sa po jednim programom, 4 novinske agencije. Kraj rata u BiH su dočekala 272 aktivna medija. U Federaciji BiH - 203, a u Republici Srpskoj 69.

U martu 1997 godine taj broj je iznosio 490 (u Republici Srpskoj 220, a u Federaciji BiH 270). Prema podacima Media plana u decembru 1997 godine u Republici Srpskoj bilo je 59 radio i 18 TV stanica. U Federaciji BiH - 97 radio stanica i 34 TV stanice. Ukupno: 156 radio i 52 tv stanice. Najviše radio i Tv stanica je u državnom vlasništvu (122); u privatnom je 50, a ostali su u mješovitom vlasništvu, u tranziciji ili nedefinisanim oblicima vlasništva. Izlazi pet dnevnih listova (Oslobođenje, Večernje novine, Dnevni avaz - u Federaciji BiH i Glas srpski i Nezavisne novine u Republici Srpskoj), kao i 10 nedjeljnika. Dinamika njihovog izlaženja se uglavnom stabilizovala.

Medijska ekspanzija u ratu, na teritorijama koje danas pripadaju Federaciji, potaknuta je dosta liberalnim uslovima za osnivanje medija, ali i značajnom inostranom podrškom. Alternativnim i medijima nezavisne orijentacije najveću pomoć (oprema, papir i troškovi štampanja, obuka kadrova) pružali su SOROS, Evropska komisija, Savjet Evrope, USAID i niz drugih međunarodnih i nacionalnih fondacija. Državnim medijima u Federaciji pomoć su pružali vladine organizacije više evropskih i islamskih zemalja. Podrška lokalnim radio i TV stanicama u F BiH i RS najviše je dolazila od lokalnih vlasti i raznih organizacija u Evropi, koje su animirali tamošnja izbjeglička udruženja. Pomoć međunarodnih i nacionalnih organizacija i fondacija nezavisnim i alternativnim medijima u Republici Srpskoj započela je poslije potpisivanja Dejtonskog sporazuma. Inače, tokom rata svi mediji na ovoj teritoriji bili su pod direktnim uticajem režima na Palama. Izuzetak je prvijenac slobodnog novinarstva u RS – “Novi prelom” iz Banja Luke, koji je zabranjivan.

Besparica i tehnički problemi utiču da neke lokalne radio i tv stanice povremeno ne rade ili je njihov program sveden samo na muziku, obavještenja i uglavnom neselektivno preuzimanje noćnih satelitskih programa. Produkcioni i tehnički standardi većine lokalnih radio i tv stanica su izrazito niski, pa se u eteru održavaju i stanice koje bi po svojim programsko- žurnalističkim i tehničkim kriterijima trebalo da budu zatvorene. Ipak, nijedna stanica koja je otvorena uoči ili tokom rata nije definitivno prestala sa radom, što govori o tome da su elektronski mediji i dalje važan faktor političko- ideološkog uticaja. U gradovima koji su prelazili uz ruke u ruke vojne vlasti su prvo osposobljavale radio stanicu, eventualno TV.

Nesigurna pozicija za lokalne elektronske medije započela je poslije rata, kada je državna RTV BiH povratila svoje predajnike u posjed. Tada je u Federaciji privremeno prestao sa radom jedan broj TV stanica. Najveći poratni udar na elektronske medije izvršen je zabranom rada RTV Srpska – studio Pale, zbog nepridržavanja duha mirovnog sporazuma, čime je značajno izmijenjena konfiguracija radio difuznog sistema u RS.

Mnoge novine mijenjaju dinamiku izlaženja, dizajn, format, pa i koncepciju u potrazi za sigurnim izvorima finansiranja. Općenito, ekspertne analize pokazuju da kvalitet medijske produkcije bilježi štampa u odnosu na elektronske medije, koji su u brojčanoj ekspanziji, ali profesionalnoj stagnaciji ili čak nazadovanju. Među pisanim medijima, vjerovatno potaknuti i borbom za tržište, nove kvalitete postižu sarajevske revije “Slobodna Bosna”, “Dani”, “Svijet” i banjalučki “Reporter”.

III Neprofesionalizam – posljedice rata

Rat je ostavio velike posljedice i na medije i novinare. Uspostavljena su tri medijska sistema (Republika srpska, bošnjački i hrvatski dio Federacije BiH), kao posljedica nacionalnih, političkih i teritorijalnih podjela u BiH. Oni među sobom ne korespondiraju. Navikli da u ratu budu propagandno sredstvo "svoje strane", novinari su se u miru sporo navikavali na izvornu ulogu medija - da informišu, educiraju i zabavljaju. Mjesecima

nakon prestanka oružanih sukoba mnogi mediji se nisu mogli osloboditi prljavog rječnika i prihvatiti ulogu koju im je namijenio mir: da budu faktor uspostavljanja povjerenja i širenja duha tolerancije. U tome je prednjačila RTV Srpska.

Sa odpočinjanjem izborne kampanje 1996 godine medijska situacija se u nekim dijelovima BiH donekle izmijenila. Relativno najznačajniji pomak uočen je u Republici Srpskoj, u kojoj je totalitarnu medijsku situaciju narušilo nekoliko alternativnih, i prema vlasti, kritički orijentisanih listova (Alternativa - Doboj, Novi Prelom - Banja Luka, Panorama – Bijeljina, Nezavisne novine – Banja Luka) i radio i tv stanica (NTV Banja Luka, Best radio Šipovo). Otvaraju se i druge privatne tv i radio stanice. Ali one većinom izbjegavaju da se bave političkim temama i nemaju razvijene informativne programe.

Početak pluralizacije u jednom dijelu medijskog prostora RS rezultat je pritisaka međunarodne zajednice, inostrane pomoći, ali zasigurno i inicijativnosti i hrabrosti novinara. Ova podrška je podstakla nove inicijative: prošle godine počela je da izlazi banjalučka revija “Reporter”, osniva se NESS radio Banja Luka, Feniks radio u Prijedoru, uz pomoć mreže OBN Alternativna TV iz Banja Luke i niz manjih privatnih radio i tv stanica. Aktuelne političke promjene u Republici Srpskoj zasigurno će dati nove impulse u razvoju medija. Možda ne treba očekivati brojčanu ekspanziju, ali svakako jačanje kvaliteta postojećih medija i njihovu više demokratsku orijentaciju.

Medijska pluralizacija u Federaciji BiH imala je povoljniji start. Slobodni mediji koji su opstali ili izrasli u ratu (Oslobođenje, Dani, Slobodna Bosna, Studio 99, Radio Zid, agencija vijesti Safax - svi iz Sarajeva, Zetel iz Zenice, Front slobode, RTV TUZLA i Radio Kameleon iz Tuzle i nekih drugi) značajno artikulišu demokratsku atmosferu u javnosti u prvim mjesecima mira. Oni su i nosioci mnogih inicijativa na povezivanju medija iz dva entiteta što doprinosi smanjenju političkih tenzija i utire put medijskoj povezanosti u BiH (Ogledalo – zajednički podlistak za više nedjeljnih novina u RS i Federaciji BiH; saradnja Nezavisnih novina – Banja Luka i Večernjih novina – Sarajevo; razmjena izmedju listova Reporter, Nezavisne novine, Dani, Slobodna Bosna, osnivanje informativnog centra MEDIA PLAN u Banja Luci, projekti edukacije Soros Media centra, osnivanje prvog medjuentitetskog omladinskog lista “Nepitani,” pokretanje mreže za

razmjenu programa između lokalnih radio stanica - Fono servis - SAFAX.). Međutim, u Federaciji BiH u zadnje vrijeme nema značajnijih novih medijskih projekata. Posljednji je osnivanje trećeg dnevnog lista – “Dnevni avaz”, koji se na tržište probija koliko svojim agresivnim nastupom, toliko i uz obilatu podršku vlasti pod kontrolom vladajuće bošnjačke stranke. Dugo najavljivana nacionalna bošnjačka TV – Ljiljan još nije proradila. Procjenjujemo da je riječ o medijskoj prezasićenosti.

Stanje na područjima koja u Federaciji BiH kontroliše hrvatska vladajuća stranka (zapadna Hercegovina i dijelovi centralne Bosne) je potpuno nezadovoljavajuće. Gotovo ništa novo u odnosu na ono što je bilo u ratu.

IV. Državne RTV mreže najuticajnije

Presudni uticaj na javno mnjenje imaju državne RTV mreže. To su RTV BiH (Sarajevo), Televizija Srpska (Pale - Banja Luka), Hrvatski radio Herceg Bosna (Mostar) TV Herceg Bosna (Široki Brijeg) , kao i RTV stanice susjednih država Jugoslavije i Hrvatske, koje dobro pokrivaju Bosnu i Hercegovinu. U zadnje vrijeme programske efekte postiže i OBN, mreža koju je uspostavila međunarodna zajednica.

OSCE i drugi međunarodni faktori uspjeli su odmah poslije Dejtona donekle da izvrše pritisak na Sarajevo i Pale i da u njihovim programima osiguraju ravnopravno predstavljanje stranaka koje su se takmičile za izbore 1996 godine. Međutim, u informativnim, dokumentarnim i kontakt emisijama, posebno onima gdje dolazi do izražaja stav urednika, pristrasnost prema aktuelnim vlastima i vladajućim strankama bila je neskrivena. U tome je prednjačila RTV Srpska, kao i mediji pod kontrolom Hrvatske demokratske zajednice, od kojih neki nisu htjeli da emituju čak ni obavezne OSCE poruke.

Naše analize govore da mediji nisu izuzetno mnogo uticali na stvaranje pluralne političke atmosfere i slobodno mišljenje birača na opštim izborima 1996 i lokalnim izborima 1997 godine. Naime, mnogo veći efekat su postizale vladajuće političke opcije koje su

direktno ili indirektno proizilazile iz cjeline radio i tv programa, nego vrlo formalizovane i i često neinventivne predizborne emisije i spotovi OSCE-a u kojima su predstavljane i opozicione stranke ili reklamiran politički pluralizam. Osim viđenja toga, strah i nepovjerenje, kojim su uspješno manipulirali vladajuće stranke, opredijelili su odluke birača i prije nego što je počela izborna kampanja.

Medjunarodna zajednica je uložila ogromna sredstva da putem medija, posebno RTV, utiče na stvaranje demokratske atmosfere u zemlji. Ali je medijska inficiranost ratnohušakačkim rječnikom i nepovjerenjem bila prevelika da bi se za kratko vrijeme mogli postići veći rezultati. Dio odgovornosti za manje efekte od onih koji su se očekivali bio je u veoma kratkim rokovima izborne aktivnosti, kampanjskom metodu rada (posebno na planu edukacije) i nedovoljnom osloncu na domaće (lokalne resurse). Pokretanje medjunarodne TV mreže (prvo TVIN, zatim OTN, i sada OBN – Open broadcasting network) imalo je plemenit cilj – razbijanje komunikacionih blokada, pokrivanje cijele BiH, balansirana informacija i širenje povjerenja među ljudima. Ali ovaj posao je vođen katastrofalno loše. Ciljevi, strategija i taktika su stalno mijenjani i izgubljene su dvije dragocjene godine i velika sredstva. Izvjesna stabilizacija na programskom planu i uticaju primjećuje se odnedavno.

Ipak, može se realno konstatovati da je Radio televizija BiH (Sarajevo), zahvaljujući pritiscima medjunarodne zajednice, ali i vlastitim urdjivačkim opredjeljenjem, uglavnom napustila propagandistički rječnik i sa visokim stepenom tolerancije pristupa informisanju i tumačenju događaja i duha dejtonskog sporazuma. Ova kuća svojim programima ne širi mržnju i poziva na suživot, ali kad se dublje analizira njena ukupna programska struktura (ne samo informativna), kao i većina stajališta u novinarskim komentarima, stiče se zaključak da ona izražava uglavnom bošnjačke stavove i bošnjačke kulturne i druge tradicije u veoma složenim medjunacionalnim odnosima u ovoj zemlji. RTV BiH više nije dominantno pod uticajem vladajuće stranke SDA, ali se sve više profiliše u medij bošnjačke orijentacije. (Vidi monitoring “TV BiH – odnos prema federalnom partneru”, 1 novembar - 31 decembar 1996 i “Odnos medija prema incidentima u Mostaru”, 10 do 15 februar 1997.)

Srpska radio televizija, koja je emitovala iz dva studija – Pale i Banja Luka, tokom 1997 godine krenula je u agresivnu kampanju protiv međunarodne zajednice, ali i protiv duha mirovnog sporazuma, aktivirajući ponovo ratno huškački rječnik. Pod uticajem političkih promjena u RS (odcjepljenje predsjednice Biljane Plavšić od režima na Palama), studio Banja Luka se izdvojio. SFOR je septembru 1997, poslije više upozorenja uredništvu i osnivaču RTV Srpska, preuzeo predajnike pod svoju kontrolu i tako praktički ukinuo program iz studija Pale. Sa ovim postupkom Visoki predstavnik je ustvari započeo da primjenjuje svoja nova ovlaštenja u oblasti medija. Nažalost, ova nepopularna mjera se pokazala efikasnijom nego sve druge medijske i političke akcije koje su poduzimane. Medijska situacija se nakon toga počela radikalno mijenjati u pozitivnom pravcu, iako je koncept državne RTV u Republici Srpskoj ostao nejasan, a dio teritorije nedovoljno pokriven. Ipak se pokazalo da je bilo mnogo jednostavnije izvesti ovaj porez, nego poslije toga preći na mnogo profesionalniji rad. Srpska TV Banja Luka je napustila “zapaljivi” rječnik. Postavila je mnogo kooperativnija prema međunarodnoj zajednici i sa većim uvažavanjem dejtonskog sporazuma. Ali, duboko usadjeni maniri poslušnosti prema vlastima stavili su je u potpuno odan položaj prema sadašnjim aktuelnim vlastima u Banja Luci.

Sličnu mjeru ultimativnog upozorenja Visoki predstavnik je uputio i Hrvatskoj RTV Mostar. Ova stanica se usprotivila ocjenama međunarodne zajednice, i umjesto zaokreta u programskoj politici – potpuno ukinula informativni program. Međutim, hrvatski politički establišment u Bosni i ne računa na prevelik efekat bosansko – hrvatskih medija. Njegova strategija jeste da se Hrvatska RTV iz Zagreba što više inkorporira u bosanski medijski prostor, “jer je ona pravi nosilac sveopćeg hrvatskog interesa.”

Upravo na tom pitanju - da li BiH može imati jednu državnu (javnu) RTV – danas se sukobljavaju interesi tri vladajuće političke stranke. Bošnjački politički vrh traži jedinstvenu državnu RTV, ali izaziva sumnju zbog toga što pokazuje želju za bošnjačkom dominacijom u programu. Hrvatski političari traže nacionalnu radio televiziju, a manje su zainteresovani da na principu potpune ravnopravnosti učestvuju u podizanju jedne

entitetske RTV što je u skladu sa karakterom Federacije BiH (bošnjačko – hrvatska federacija). Srbi do sada nisu pokazivali nikakav interes za bilo šta zajedničko, jer su polazili od toga da je Republika Srpska samostalna država. Dok traju ove rasprave, RTV BiH, koja je nasljednik nekadašnje Radio televizije Sarajevo, tehnički, programski i kadrovski propada. Institut za medije iz Diseldorfa je pripremio nacrt Zakona o radio televiziji (komercijalnoj i javnoj), ali oko njega još nema dogovora. Ovakva pat pozicija oko javnih medija blokira bilo kakvo ambiciozno utvrđivanje strategije medijskog razvoja u BiH, a posebno elektronskih medija. Visoki predstavnik ima više inicijativa na tom planu, uključujući i neophodnost donošenja nove i moderne zakonske regulative, ali i dalje postoji blokada od strane lokalnih političkih snaga. Javne RTV mreže su najuticajnije, bez njihovog demokratizovanja, profesionalizacije i iznalaženja najpovoljnijeg pravnog statusa, nema radikalnih pomaka na planu medijskog pluralizma i profesionalizma u Bosni.

V. Obrazovanje – prioritet u medijskom razvoju

Monitori i analitičari Media plana tokom dvije godine permanentnog monitoringa medija u BiH uočili su mnoštvo neprofesionalnih postupaka i manipulacija sa informacijama i javno ih prezentirali. Među njima su bile najzastupljenije: tzv. negativna selekcija informacija, mijenjanje smisla vijesti, korišćenje malog broja izvora informacija i pozivanje samo na državne i službene izvor, komentarisanje prije nego što se saopšti informacija, izricanje sudova bez argumenata, prljavi rječnik, javno preferiranje jedne i diskreditacija drugih političkih opcija .

Dakle, profesionalno obrazovanje novinara ostaje i dalje glavni pravac razvojne strategije medija. Međutim, na medijsko nebo u Bosni nadvija se oblak zastrašujuće poslovne krize. Navikli da se izdržavaju iz donacija većina medija se ne snalazi na medijskom tržištu, koje je u povoju. Ovim, nazovi tržištem, naročito u Republici Srpskoj, još ne vladaju pravi ekonomski zakoni. Gotovo niko se ne može da izdržava od prodaje lista i reklama, a i državne RTV mreže tavoru u besparici. Ljudi koji vode medije malo znaju o medijskom menadžmentu i marketingu. Obuka za medijski biznis je isto toliko važna koliko i jačanje

profesionalizma novinara. U konkurenciji kvaliteta propašće loši, ali je problem ako projekti koji imaju šansu na tržištu i koji su stekli ugled propadnu, jer se njima ne zna upravljati.

Obrazovanje je do sada bilo uglavnom na principu treninga. To su bili “brzopotezni” kursevi i obilasci medija. Iako brojni, oni su bili skupi, kampanjski i sa nedovoljnim efektima. Izuzetak je visoko profesionalni sistem rada koji je primijenio Soros Media centar iz Sarajeva, BBC škola za rtv novinare i najavljena škola novinarstva Media plan Sarajevo /ESJ Lille, koja se otvara u oktobru. Među efikasne projekte sa šansom za razvoj spadaju oni u kojima se povezuje novinarska i menadžment obuka sa tehničkom podrškom (Internews). Ili, podrška lokalnim organizacijama da obrazuju vlastite stručnjake za obrazovanje novinara (Media plan).

Monitori i analitičari Media plana su uočili mnoštvo neprofesionalnih postupaka i manipulacija sa informacijama i javno ih iznijeli. Među njima su bile najzastupljenije: tzv. negativna selekcija informacija, mijenjanje smisla vijesti, korišćenje malog broja izvora informacija i pozivanje samo na državne i službene izvor, komentarisanje prije nego što se saopšti informacija, izricanje sudova bez argumenata, prljavi rječnik, javno preferiranje jedne i diskreditacija drugih političkih opcija .

Državni elektronski mediji u RS i dijelovima F BiH pod kontrolom HDZ su i danas u direktnoj službi vladajućih partija i faktor održavanja političkih tenzija i širenja nepovjerenja. Državni elektronski mediji u Federaciji BiH imaju daleko više izbalansiran program,

VI. Nezavisan i alternativan - šta je to?

Zahtijev da se identifikuju “nezavisni” i “alternativni” mediji u Bosni i Hercegovini sastavljače analiza uvijek stavlja u nedoumice. Koje kriterije primijeniti i da li svi koji čitaju ovakve izvještaje na isti način tumače ove pojmove. Zato ćemo obrazložiti kriterije koje ima Media plan.

1. Eksperti Media plana ne koriste termin “nezavisni medij”, već “mediji nezavisne orijentacije”. Ova terminološka razlika nije nevažna. Apsolutno nezavisni mediji ne postoje ni teoretski, a u bosanskim uslovima često imaju mnoga ograničenja. Najbliži ovom nazivu trebali bi biti mediji :

- koji se nalaze na tržištu, odnosno mediji sa samostalnom ekonomskom osnovom,
- koji ne prihvataju donacije sa političkim uslovima,
- koji su u privatnom vlasništvu, dakle nemaju uređivačka ograničenja države,
- koji su van domašaja političke i vojne cenzure
- koji su izvan pritiska i uslovljavanja od strane države, velikih oglašivača, političkih partija, centara ekonomske moći i političkog i ekonomskog podzemlja,

- koji imaju visok stepen autorskih sloboda novinara i uredničke samostalnosti,
- kojima je glavni kriterij žurnalizma - profesionalizam, a ne autocenzura.

Nijedan od ovih kriterija se u ovdašnjoj situaciji ne ispoljava u cjelini. Samo njihovom kombinacijom moguće je doći do odgovora koji medij ima “nezavisnu orijentaciju”.

Kriterij “nezavisnosti” po osnovu tržišta je za sada uglavnom nepotrebljiv. Medijsko tržište tek nastaje i malo se ko može izdržavati od reklama i drugih usluga. Mi smo ipak kod nekih medija (Slobodna Bosna, TV Hajat - Sarajevo, Radio M, Radio Kameleon - Tuzla, NTV - Zetel - Zenica, Reporter – Banja Luka, Radio Vicom - Bosanska Gradiška,) uočili da vlastitim prihodima u značajnoj mjeri osiguravaju i svoju nezavisnu orijentaciju.

Kriterij “neuslovljene donacije” je danas mnogo važniji za procjenu nezavisnosti od položaja medija na tržištu i mi smo ga prihvatili u pozitivnom smislu.. Donacija je po prirodi sa uslovom - ona se daje da se podrži ili razvije neka aktivnost koju preferira donator. Većina donacija međunarodne zajednice je sa ciljem da se podrži medijski profesionalizam i demokratski karakter programa. Međutim, u oficijelnim krugovima oba entiteta ove donacije se smatraju kao podčinjavanje medija, antinacionalni, nepatriotski čin ili naturanje vrijednosti koje ne pripadaju ovom podneblju. Naravno, postoje i “sive

donacije” o kojima se ništa ne zna. Donacije nekih islamskih zemalja koje su date nekim medijima (IC 7 Kakanj ili BM radio Zenica) bile su uslovljene primjenom islamskih običaja u poslovnom komuniciranju i organizaciji rada ovih medija. S druge strane, izlazak Studija 99 iz TVIN/OBN mreže bio je javno obrazložen “uslovljavanjima kojima međunarodna zajednica sputava samostalnost Studija 99”. Postoje, istina rijetki, i špekulativni potezi nekih vlasnika radio i tv stanica. Oni se na početku rada deklariraju kao mediji isključivo profesionalnih kriterija, a kada dobiju donaciju taj koncept napuste. Media plan je u ovoj analizi pod “neuslovljenim donacijama” tretirao međunarodnu podršku pluralističkom i slobodnom novinarstvu.

“Privatno vlasništvo” se može samo djelimično smatrati čistim kriterijem nezavisnosti. Poznato je da je proces vlasničke transformacije prekinut sa ratom i da nije nastavljen (tek su usvojeni zakoni). Predratno socijalističko društveno vlasništvo se danas tretira kao državno, iako njegov titular zapravo još ne postoji. Jedan broj medija je pred rat izvršio vlasničku transformaciju i ti mediji se, po kazivanju novinara, sada nalaze u rukama novinara ili su u mješovitom vlasništvu (privatno i državno). Vlasti su u ratu poništili ovakve odluke, pa ovi mediji sada ne znaju čiji su (Radio Konjic, Radio Zenica). Zvanično, u Federaciji BiH će se izvršiti revizija svih predratnih transformacija. Pod udarom će biti i veliki mediji, kao što je Oslobođenje. Tokom rata po ratnim zakonima nastajale su radio stanice na nečistim vlasničkim osnovama. Postoje slučajevi da su lokalne vlasti rekvirirale uređjaje u privatnom vlasništvu i mobilisale novinare i tehničare i tako napravili javnu opštinsku radio ili tv stanicu. Poslije rata ovi ljudi traže da im se rekvirirano vrati i smatraju da je ta stanica privatna. S druge strane, vlasti su nekim privatnim licima “od povjerenja” dali posebne koncesije (besplatan prostor, uređjaje i sl.), pa se vlasnici takvih stanica, iako formalno privatnici, smatraju državnim odnosno opštinskim. Oni i bez ugovora sa opštinom o izvršavanju javnih funkcija ustvari vrše tu funkciju, koja se često sastoji u promociji stavova lokalnih vlasti.. Takav je slučaj sa Radiom Slobodno Brčko (Maoča), ASK Radio, TV Viva Sarajevo itd.). Zakoni o privatizaciji u Republici Srpskoj još nisu usvojeni.

Zvanično, vojna cenzura nije bila uvedena u ratu ni u Federaciji ni u RS. Postojali su

različiti oblici kontrole informacija, a najviše “dogovori” sa urednicima i direktorima. Taj sistem je bio posebno efikasan na teritorijama koje su pokrivali isključivo državni mediji. Politička cenzura je vršena putem direktora i urednika koje su vlasti (ustvari političke stranke) imenovali u državnim medijima. Najveći efekat političkog usmjerenja programa postizan je putem autocenzure novinara, koja je proglašena za profesionalni čin novinarske odgovornosti za izgovorenu riječ. Ovaj vid cenzure je i danas veoma prisutan i podstiče se u ime “patriotizma” i “nacionalnih interesa”.

Različita "uslovljavanja medija" od strane države, političkih stranaka, ekonomskih centara moći i “podzemlja” nije moguće efikasno pratiti. Ona su vidljiva kroz javne incidente, a do posrednih zaključaka dolazi se kvalitativnom analizom sadržaja medija.

“Autorske slobode i urednička samostalnost” su kriteriji koje smo primjenjivali na medije neovisno od njihovog vlasništva. Zapazili smo da je ovaj kriterij bio izražen i kod nekih radio i tv stanica koje su formalno državno odnosno opštinsko vlasništvo. Takav je slučaj sa radio i TV Tuzlom (Radio Tuzla je opštinsko vlasništvo, a TV Tuzla u procesu transformacije), RTV Mostar (nejasno vlasništvo), Radio Zavidovići itd. U Republici Srpskoj, većina privatnih radio i tv stanica se orijentiše na komercijalne nepolitičke programe.

Pojam “alternativni medij” je manje složen. U našim analizama smo pod pojmom “alternativan” promatrali medije koji se svojom uredjivačko - političkom orijentacijom razlikuju od zvaničnog, dominantnog medijskog okruženja. Znači, riječ je o medijima koji monističku medijsku atmosferu počinju da čine pluralnom. Riječ je o dvije vrste medija. Jedni zavise od neke političke stranke ili državne strukture i u njima je prepoznatljiva jedna politička opcija za koju se više manje otvoreno zalažu, ali daju šansu i drugima (npr. NTV Banja Luka, Nezavisni radio Banja Luka ili Radio Tuzla). Ukoliko iza njih stoji neka stranka oni se u pravilu ne bi mogli smatrati medijima nezavisne orijentacije, ali jesu alternativni. Drugi primjer je Studio 99. On je informativno otvoren prema različitim političkim opcijama, ali ima svoj prepoznatljivo angažovan stav koji je blizak stavu jednog dijela opozicije, iako je neovisan od nje. Dakle, karakter programa, a

ne vlasnički status određuju za koga se može reći da je “alternativni medij”.

Prvi privatni radio u RS bio je radio BIG iz Banja Luke. Mnogi su očekivali da će on postati zvijezda vodilja nezavisnog novinarstva. U međuvremenu Radio BiG je izbjegao mnoge ponude za donacije i tvrdi da je time sačuvao svoju nezavisnost kao komercijalni radio. Ipak, njegov ne obimni informativni program je u međuvremenu postao snažno uporište zvanične politike sa Pala, možda voljom vlasnika, a možda i snažnim pritiskom na njega. Dakle nezavisni vlasnik, ali nije nezavisno novinarstvo.

Većina medija u Republici Srpskoj, koji sebe nazivaju nezavisnim, bliska je orijentaciji predsjednice Biljane Plavšić, pa i nove vlade u RS i mahom izražavaju srpski nacionalni interes. To još uvijek ne znači da postaju “zavisni”. Riječ je o opredjeljenju za demokratsku opciju i tek nakon stabilizovanja političkog stanja moći će se definitivno reći ko je uspio da održi kriterij “nezavisne orijentacije”.

Alternativni i mediji nezavisne orijentacije stacionirani su u zapadnom dijelu RS. Svi su nastali u prvoj i drugoj godini poslije dejtonskog plana. Regija Pale, istočna Bosna i istočna Hercegovina su pokriveni isključivo režimskim medijima. Stimulans za otvaranje privatnih stanica dala je Odluka vlade RS o dodjeli prava za privremeno korišćenje radio difuznih frekvencija (oktobar 1996). Frekvencije (uz plaćanje licence) je dobilo 15 privatnih radio stanica. Vjerovatno iz bojazni da im ne bude oduzeta skupa frekvenca, samo 64 stanice emituju vlastiti informativno politički program. Istom odlukom 11 privatnih tv stanica je dobilo frekvencije, a sedam je počelo sa emitovanjem.

Prvi mediji ovakve prirode u Federaciji BiH pojavili su se početkom 1992 godine, a tokom rata se stalno povećavao njihov broj. Neki od njih imaju izraženiju građansku orijentaciju. Pluralna medijska situacija je i danas karakteristična za velike urbane centre, u kojima su koliko - toliko očuvane multinacionalne vrijednosti zajedničkog života i gdje je politički život takođe pluralan. Danas su alternativnim medijima i medijima nezavisne orijentacije najbolje pokriveni Sarajevo, Tuzla, slijede Zenica, Mostar i Visoko. Prvi puta su se pojavile radio stanice sa izvjesnom naznakom nezavisne orijentacije u

dijelovima Federacije pod kontrolom hrvatskih vlasti (Radio Neum i Obiteljski radio Valentino).

Po mišljenju Media plana proces izrastanja novih stanica ovakve vrste je u stagnaciji, ali zato neki lokalni mediji koji su formalno osnovani od vlasti, u nastaloj besparici žele da se otrgnu od njih. Najnovije medijske analize pet do sada najpoznatijih elektronskih medija nezavisne orijentacije (RTV Mostar, NTV Zetel, TV Tuzla i Studio 99) pokazuju da se pored poslovne nalaze i u profesionalnoj krizi (slab kvalitet radio i tv produkcije). Ovi neodstatci umanjuju efekte njihove nezavisne uređivačke orijentacije. Ne postoje ozbiljne stručne sondaže koje bi dale kredibilne rezultate o stvarnom dometu i uticaju ovih stanica.

VII Šta i kako dalje ?

Medjunarodna podrška uspostavljanju modernih i demokratski usmjerenih medija u Bosni bila je ogromna. Ipak, medijsku transformaciju nije moguće izvesti u jednom dahu, za tako kratko vrijeme. Za razliku od drugih zemalja u tranziciji, ovdje se trebaju paralelno prevazilaziti i posljedice rata i nasljedje iz starog sistema.

Generalno, po našem mišljenju, medjunarodna zajednica bi trebalo:

- da nastavi pružati podršku državnim organima radi donošenja modernog medijskog zakonodavstva na nivou entiteta, te da efikasno pomogne u razjašnjavanju i definisanju ovih funkcija na nivou cijele države
- da pruži pomoć medijima i nadležnim institucijama za tranziciji vlasništva u procesu privatizacije ili revizije ranijih vlasničkih transformacija.
- da efikasnim pritiskom na vladajuće strukture i pružanjem pomoći, posebno novinarima, podrži pretvaranje državnih u javne elektronske medije.
- da nastavi sa davanjem podrške različitim oblicima edukacije novinara i medijskog osoblja sa orijentacijom ne samo na novinare, već i menadžere, stručnjake za marketing i istraživanje tržišta, nove medijske tehnologije, zaštitu autorskih prava.

- da podstiče razvoj postojećih i osnivanje novih lokalnih organizacija i institucija koje se bave edukacijom, medijskim istraživanjima, sondažama i novim tehnologijama.
- da osigurava efikasne fondove za podršku postojećim i osnivanje novih medija.

Direktna pomoć medijima trebalo bi da se zasniva na sljedećim kriterijima:

- nezavisna orijentacija redakcije bez obzira na prirodu vlasništva,
- profesionalna samostalnost i autorske slobode,
- poštivanje novinarskog kodeksa,
- promocija i zaštita ljudskih prava,
- dosadašnji kvalitet i medijski ugled stečen u javnosti,
- sposobnost prilagođavanja medijskom tržištu.

Očekujemo da međunarodna zajednica i dalje pomaže tzv. male, lokalne projekte, jer su oni baza razvoja lokalne demokratije. Treba prioritetno podržati one koji su uspjeli, a nove samo ako su ekskluzivni po ideji i najavljenim efektima, dakle restriktivnije nego do sada. Izuzetak su zone prioriteta.

Ulaganja u velike projekte treba da zadovolje dva kriterija:

prvo, da pruže efikasnu podršku vraćanju povjerenja i implementaciji mirovnog sporazuma na globalnom planu (entitetski i medjumentitetski)

drugo, da takvi projekti budu generator nove medijske klime i razvoja modernog žurnalizma i novih tehnologija .

U okviru ovog pitanja mora se konačno definisati dugoročna strategija OBN.

Konačno, međunarodna zajednica i donatori treba da više imaju povjerenja u domaće medijske kadrove i stručnjake.

* Istraživačko analitički rad Medija plana u 1997. godini pomagali su SIDA – Stockolm, Winston Foundacion – Washington, Savjet Evrope – Strazbur i Press Now - Amsterdam